

І. С. Тімуш,доктор юридичних наук, професор
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-4450>**І. В. Коваль,**

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mails: iryana.timush@npp.nau.edu.ua, 5716651@stud.nau.edu.ua

Метою цієї статті є формування пропозицій для вдосконалення правового регулювання відносин спадкування в умовах воєнного стану на основі науково-практичного аналізу норм чинного законодавства України у сфері спадкування та суспільних викликів. **Методи дослідження:** у роботі використано загальнонаукові та юридичні методи пізнання, а саме: діалектичний, формально-юридичний; системно-структурний, аналізу та синтезу, моделювання. **Результати:** окреслені особливості спадкування в умовах воєнного стану; виявлено проблеми процедури прийняття спадщини; проаналізовано зміни нормативно-правових актів у сфері спадкового права; виявлено недоліки/прогалини правового регулювання у сфері спадкування в умовах воєнного стану; запропоновано напрями вдосконалення чинного законодавства з урахуванням інтересів військовослужбовців та інших учасників формувань, які беруть участь у військових діях. **Обговорення:** в умовах воєнного стану питання отримання спадщини потребує вивчення, реагування на нові виклики, а право на спадщину – додаткових гарантій забезпечення; основний регулятивний вплив на відносини спадкування в умовах воєнного стану відбувається через низку законів і підзаконних нормативно-правових актів, окремі положення підзаконних актів щодо спадкування суперечать нормам законів.

Ключові слова: спадкування; спадкові відносини; заповіт; воєнний стан; спадкодавець; спадкоємець.

Постановка проблеми та її актуальність. Умови воєнного стану впливають на багато сфер життя суспільства, в тому числі й на спадкове право. Протягом війни може бути складно визначити місцезнаходження спадкоємців, живих чи мертвих, що складає перешкоду для проведення спадкування. Також умови воєнного стану можуть мати вплив на права спадкоємців у разі конфіскації власності, зокрема, при відчуженні частини спадкового майна на потреби армії чи на інші державні потреби. Отже, проблема спадкування в умовах воєнного стану є досить актуальною та потребує уваги з боку за-

конодавців і судової системи для забезпечення встановлення справедливого порядку спадкування та захисту прав спадкоємців у воєнний період.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання спадщини та відносин спадкування загалом у науковій площині розглядали вчені-правознавці Ю. Заїка, О. Дзера, І. Спасибо-Фатеева, С. Фурса, Р. Майданик та інші. Дослідженню спадкування в умовах воєнного стану у практичному аспекті присвячені праці адвокатів, суддів та науковців О. Кармаза, О. Письменного, Т. Коваленко, В. Крата,

Є. Петрова, О. Сібірцевої, І. Голубенка, В. Гашинова, О. Кухарева, А. Шестакової, І. Ястреб та ін. Незважаючи на значний інтерес до даної теми, безліч питань щодо спадкування під час воєнного стану так і залишаються недослідженими, а тому потребують уваги. З часом появляється потреба проаналізувати та врегулювати нові проблеми у спадкових відносинах, породжені наслідками воєнної агресії РФ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабне вторгнення на територію України військ Російської Федерації, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, вносить свої корективи у всі без винятку сфери нашого життя. Із початку запровадження в Україні воєнного стану спадкові відносини зазнали значних змін. Було прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів, зокрема: постанову Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» та наказ Міністерства юстиції України від 11.03.2022 № 1118/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» [1; 2]. Зміни до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, внесені пізніше наказом Мін'юсту від 07.11.2022 № 4990/5, стосуються відмови у вчиненні нотаріальних дій підсанкційним особам відповідно до вимог Закону України № 361-IX від 06.12.2019 [3]. Наказом Мін'юсту від 18.08.2023 № 2985/5 до зазначеного Порядку введено або подано в новій редакції окремі нормативні положення, зумовлені наступними змінами у законах [4]. Зокрема у п. 1.12 наказу відповідно до ч. 1 ст. 1221 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначено, що місцем відкриття спадщини є місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні такого майна, або вимоги кредиторів [5]. Відтак і заведення спадкової справи здійснюється на підставі подання першої заяви нотаріусу.

Можна виснувати, що швидкі зміни спадкових та інших правовідносин вимагали швидкого регулятивного впливу як на законодавчому рівні, так і на рівні актів Кабінету Міністрів України та Міністерства юстиції України. Іноді

підзаконне регулювання випереджало законодавче.

Загалом цивільно-правові відносини, які виникають у спадковому праві, регулюються низкою нормативно-правових актів, зокрема: Конституцією України, ЦК України, Законами України «Про нотаріат», «Про міжнародне приватне право», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Та все ж, основним з них є ЦК України.

Визначення терміну «спадкування» нормативно закріплене в статті 1216 ЦК України: «Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців)» [5].

Спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Можуть бути спадкоємцями і юридичні особи за наявності відповідного заповіту. За умови наявності відумерлої спадщини власником майна стає відповідна територіальна громада. В умовах воєнного стану питання відумерлої спадщини актуалізувалося. Це насамперед стосується території ведення бойових дій, де загинули мирні жителі, у яких не лишилося спадкоємців, але наявне певне майно. У ряді випадків територіальна громада отримує спадкове майно, визнане відумерлою спадщиною, з боргами і зобов'язана їх погасити.

Спадкоємці за законом одержують право на спадкування почергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від прийняття спадщини на користь іншого, крім випадків, коли відбувається зміна черговості одержання права на спадкування [6].

Спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її, не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням. Таким чином, прийняття спадщини є юридичною дією, а саме правочинном, вчиненим спадкоємцем односторонньо,

якою він виражає свою згоду або ж незгоду на отримання спадщини [7]. Однак, в умовах тривалого воєнного стану постає питання, як прийняти спадщину військовослужбовцю, який постійно знаходиться у зоні бойових дій, оскільки заяву про прийняття спадщини він має подати особисто (ч. 2 ст. 1269 ЦК України). А для прийняття спадщини встановлено строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Іноді цей строк скорочується до трьох місяців, якщо виникнення права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями. З іншого боку учаснику бойових дій проблемно і відкликати подану заяву про прийняття спадщини.

Невирішене і питання реалізації права на спадщину особами, які знаходяться у полоні ворога, засуджені в РФ на тривалі терміни ув'язнення або місце перебування яких невідоме. Видається, що норми ЦК України не гарантують належної реалізації ними права на спадщину за умов воєнного конфлікту з РФ. Застосування норм ч. 2 ст. 46 ЦК України стосовно особи, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, ч. 3 ст. 46 ЦК України щодо оголошення особи померлою можуть бути передчасними. Очевидно, що потрібне окреме правове регулювання відносин спадкування для осіб, які є військовослужбовцями або знаходяться у зоні бойових дій чи вивезені в РФ, чи є такими, місце перебування яких невідоме.

Дослідники зауважують також на неможливості проведення спадкових процедур через перешкоди, які виникають у зв'язку зі зміною суспільних умов та режиму, що можуть включати обмеження свободи пересування, заборону проведення збору спадкової майнової маси або доступ до неї, обмеження доступу до юридичної допомоги тощо [8; 150]. Сам по собі режим воєнного стану може впливати на розпорядження і збереження майна, яке успадковується. Наприклад, воно може бути вилучене для воєнних потреб.

Правові наслідки неможливості реалізувати право на прийняття спадщини відповідно до чинних положень ЦК України особами, які по-

страждали у воєнному конфлікті з РФ, можуть бути непередбачуваними і вкрай негативними. Видається за доцільне в даних умовах, за відсутності достовірної інформації або про спадкодавця, або про спадкоємця, а також за неможливості передбачити наслідки заходів, що застосовуються під час режиму воєнного стану, вдосконалити інститут управління та охорони спадкового майна. Разом з тим, потребує вдосконалення порядок внесення і надання інформації про військовослужбовців, які знаходяться в зоні бойових дій.

В умовах бойових дій на території України, окупації її частини, важливе здійснення всіх заходів для можливості виконання зобов'язання та функціонування якісних нотаріальних дій. Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 11 березня 2022 року № 1118/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату» передбачена можливість проведення процедури спадкування і за місцезнаходженням спадкоємця. Варто додати, що в умовах воєнного стану нотаріус може завести спадкову справу без використання Спадкового реєстру, якщо доступ до нього відсутній. Однак, коли доступ до Спадкового реєстру буде відновлено, нотаріус протягом п'яти робочих днів має перевірити наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору та заповіту [2].

На практиці мають місце ситуації, за яких спадкоємці, за чиїми заявами були відкриті спадкові справи на територіях, де ведуться бойові дії, не можуть отримати свідоцтва через втрату чи знищення спадкових справ. Дане питання потребує вирішення шляхом відновлення спадкових справ.

Із 22 травня 2023 року почав діяти Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». Цей закон теж вніс певні зміни до нормативно-правових

актів України, зокрема врегулював порядок реалізації права спадкоємців отримувачів компенсації на таку компенсацію [9].

Важливе значення має внесення зміни до ст. 1230 ЦК України щодо права на відшкодування збитків, яке належало спадкодавцеві відповідно до закону. Завдяки даним змінам спадкоємцям надано можливість одержати компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок терористичних актів, бойових дій, диверсій, спричинених збройною агресією Росії проти України.

Сьогодні важливим є питання щодо отримання спадщини українцями, які знаходяться за межами нашої держави. У такому випадку, коли немає можливості особисто звернутися до нотаріуса, спадкоємець може звернутись до консульських установ України, щоб оформити відповідні заяви, на яких обов'язково засвідчити нотаріально справжність підпису. Якщо у країні перебування спадкоємця відсутні консульські установи, є можливість звернутися до нотаріуса країни його перебування.

У випадку наявності у спадкових відносинах іноземного елемента застосовується Закон України «Про міжнародне приватне право». Зокрема, спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо не обрав у заповіті право держави свого громадянства. Відповідно до ст. 71 цього Закону спадкування нерухомого майна регулюється правом держави, на території якої знаходиться це майно, а майно, яке підлягає державній реєстрації в Україні, - правом України [10].

Кабінет Міністрів України вніс зміни до Порядку державної реєстрації заповітів та спадкових договорів у Спадковому реєстрі. Пунктом 4 постанови КМУ № 164 від 28.02.2022 передбачено, що в умовах воєнного стану *посвідчити заповіти* військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави,

можуть командир (начальник) цих формувань (органів) або інша уповноважена таким командиром (начальником) особа з подальшим надсиленням таких заповітів, довіреностей через Генеральний штаб Збройних Сил, Міністерство оборони, відповідний правоохоронний (спеціальний) або інший орган до Міністерства юстиції або його територіального органу для забезпечення їх реєстрації нотаріусами в Єдиному реєстрі довіреностей, Спадковому реєстрі [1]. Передбачено також, що начальник табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених може посвідчувати заповіт військовополоненого. При цьому командири вище зазначених формувань, уповноважені ними особи, начальники таборів військовополонених повинні дотримуватися Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених [11].

Потрібно зауважити, що у ст. ст. 1251, 1252 ЦК України визначено перелік посадових та службових осіб, які мають право посвідчувати заповіти, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, зокрема:

- уповноважені посадові особи органу місцевого самоврядування;
- командири (начальники) військових частин, установ, з'єднань, військово-навчальних закладів;
- головні лікарі та їх заступники з медичної частини або чергові лікарі лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, начальники госпіталів та інші. Конкретизований цей перелік і в ст. ст. 37, 38, 40 Закону України «Про нотаріат». Проте у зазначених законодавчих актах не йдеться про уповноважених командирами осіб. На думку О. Кухарева, така новація видається спірною з огляду на вичерпний перелік посадових, службових осіб (ст. ст. 1251, 1252 ЦК України), які наділені правом посвідчувати заповіти. Поділяємо цю позицію і вважаємо, що розширення колатарних осіб можливе лише шляхом внесення змін до ЦК України та Закону України «Про нотаріат» [12].

Необхідно зауважити, що посвідчення заповітів посадовими особами органів місцевого самоврядування потребує наявності у них повноважень на вчинення нотаріальних дій. У про-

тилежному випадку заповіт вважатиметься нікчемним.

Висновки. Аналізуючи вище викладене, значимо, що запровадження на території України воєнного стану вплинуло на зміну правового регулювання спадкових відносин, зокрема щодо порядку посвідчення заповіту та прийняття спадщини. Проблемним є вдосконалення спадкових процедур у мінливих нестабільних суспільних умовах з метою забезпечення права спадкування військовослужбовців та учасників інших формувань, які перебувають у зоні бойових дій, знаходяться у полоні ворога, засуджені в РФ до відбуття кримінального покарання, безвісти відсутні. Спадкування в умовах воєнного стану потребує дальшого дослідження з метою заповнення прогалин у спадкових відносинах. Незважаючи на складні виклики, з початку воєнної агресії прийнята низка нормативно-правових актів, в яких визначаються особливості здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану, завдяки чому державні та приватні нотаріуси продовжують вчиняти нотаріальні дії щодо спадкування.

Література

1. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лют. 2022 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.

2. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату: наказ Міністерства юстиції України від 11 бер. 2022 р. № 1118/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text>.

3. Про внесення змін до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 07 лист. 2022 р. № 4990/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1386-22#n2>.

4. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 18 серп. 2023 р. № 2985/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1444-23#n16>.

5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Верховна Рада

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

6. Нестерцова-Собакарь О.В. Спадкове право: навчаль. посібник. Дніпро, 2018. 165 с.

7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України за ред. Коссака В.М. Київ: Істина, 2004. 976 с.

8. Гашинов В.О. Спадкування в умовах воєнного стану. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/45844f9d-8c73-4daf-ad43-a443af349071/content> (дата звернення: 18.11.2023).

9. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України від 23 лют. 2023 р. № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>.

10. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 чер. 2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.

11. Про порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених: постанова Кабінету Міністрів України від 15 чер. 1994 р. № 419. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-94-n#n10>.

12. Кухарев Олександр. Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. 7 жовт. 2022 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voyennogo-stanu> (дата звернення: 18.11.2023).

References

1. Deiaki pytannia notariatu v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 liut. 2022 r. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text>.

2. Pro zatverdzhennia zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv u sferi notariatu: nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 11 ber. 2022 roku № 1118/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0325-22#Text>.

3. Pro vnesennia zmin do Poriadku vchynennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy: nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 07.11.2022 № 4990/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1386-22#n2>.

4. Pro zatverdzhennia zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv Ministerstva yustytsii Ukrainy: nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 18.08.2023 № 2985/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1444-23#n16>.

5. Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 435-IV vid 16 sich. 2003 roku. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

6. Nestertsova-Sobakar O.V. Spadkove pravo. Navchalnyi posibnyk. Dnipro. 2018. 165 s.

7. Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy za red. Kossaka V.M. Kyiv: Istyna, 2004. 976 s.

8. Hashynov V.O. Spadkuvannia v umovakh voiennoho stanu. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/45844f9d-8c73-4daf-ad43-a443af349071/content> (data zvernennia: 18.11.2023).

9. Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii ob'iektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta Derzhavnyi reiestr maina, poshkodzhenooho ta znyshchenoho vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy vid 23.02.2023 № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>.

10. Pro mizhnarodne pryvatne pravo: Zakon Ukrainy vid 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.

11. Pro poriadok posvidchennia zapovitiv i doverenosti, shcho pryivnuiutsia do notarialno posvidchenykh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.06.1994 № 419. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-94-n#n10>.

12. Kukhariev Oleksandr. Problemy zdiisnennia spadkovykh prav v umovakh voiennoho stanu. 7 zhovt. 2022 r. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voyennogo-stanu> (data zvernennia: 18.11.2023).

Iryna Timush, Iolanta Koval

PECULIARITIES OF INHERITANCE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: iryna.timush@npp.nau.edu.ua, 5716651@stud.nau.edu.ua

*The purpose of this article is to formulate proposals for improving the legal regulation of inheritance relations under martial law based on a scientific and practical analysis of the norms of the current legislation of Ukraine in the field of inheritance and social challenges. **Research methods:** the work uses general scientific and legal methods of cognition, namely: dialectical, formal-legal; system-structural, analysis and synthesis, modeling. **Results:** outlined features of inheritance under martial law; problems of the inheritance acceptance procedure were identified; changes in normative legal acts in the field of inheritance law were analyzed; deficiencies/gaps of legal regulation in the field of inheritance in the conditions of martial law were revealed; directions for improving the current legislation are proposed, taking into account the interests of servicemen and other members of formations participating in military operations. **Discussion:** in the conditions of martial law, the issue of obtaining inheritance needs to be studied, to respond to new challenges, and the right to inheritance requires additional guarantees; the main regulatory influence on inheritance relations under martial law occurs through a number of laws and by-laws, certain provisions of by-laws on inheritance contradict the laws.*

The authors note that the introduction of martial law on the territory of Ukraine affected the change in the legal regulation of inheritance relations, in particular, regarding the procedure for notarizing a will and accepting inheritance. It is problematic to improve inheritance procedures in changing and unstable social conditions in order to ensure the right of inheritance of servicemen and members of other formations who are in the combat zone, are in captivity of the enemy, convicted in the Russian Federation until serving their criminal sentence, and there are no missing persons. Inheritance under martial law requires further research in order to fill gaps in inheritance relationships. Despite the difficult challenges, since the beginning of the military aggression, a number of normative legal acts have been adopted, which define the specifics of the exercise of inheritance rights under martial law, thanks to which state and private notaries continue to perform notarial actions regarding inheritance.

Key words: inheritance; inheritance relations; will; martial law; testator; heir.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2023